

Original Research Paper

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN NƏSRİNİN JANR SPESİFİKASI

Əli Həşimov

<https://orcid.org/0009-0005-7069-9202>

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Article history

Received: 29.09.2026

Revised: 05.10.2026

Accepted: 16.10.2026

*Corresponding Author: Əli

Həşimov, Naxçıvan Dövlət

Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Email: elihesimov@ndu.edu.az

Xülasə

Məqalədə müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrinin janr və üslub xüsusiyyətləri, onun ideya-estetik inkişaf istiqamətləri və bədii təfəkkürdə baş verən dəyişikliklər təhlil olunur. Tədqiqatda postmodern təfəkkürün nəsrə təsiri, bədii zaman və məkanın transformasiyası, fərdi və milli yaddaşın bədii ifadəsi, Qarabağ müharibəsi və postmüharibə reallıqlarının ədəbiyyatda əksi araşdırılır. Roman, povest, hekayə və sənədli-bədii nəsr janrlarının inkişaf meyilləri, janrlarası sintez, üslub çoxsəsliliyi və psixoloji təhlilin dərinləşməsi diqqət mərkəzində saxlanılır. Kamal Abdullanın "Yarımçıq əlyazma" romanı və Afaq Məsudun yaradıcılığı əsasında müasir Azərbaycan nəsrində postmodern və modernist poetikanın təzahürləri nəzərdən keçirilir. Araşdırma göstərir ki, müstəqillik dövründə Azərbaycan nəsrində ənənəvi bədii modellərdən uzaqlaşaraq insanın daxili dünyasını, tarixi təcrübəni, milli kimliyi və dəyişən sosial reallıqları daha mürəkkəb, çoxqatlı və fərqli estetik üsullarla ifadə edən dinamik ədəbi sistemə çevrilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan nəsr, müstəqillik dövrü, janr transformasiyası, postmodernizm, milli yaddaş, Qarabağ mövzusu

GİRİŞ

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində meydana çıxan ideya-estetik dəyişikliklər yalnız əvvəlki ədəbi düşüncə modelinin yenilənməsi, yeni mövzuların ədəbiyyata gətirilməsi və fərqli poetik üsulların tətbiqi ilə məhdudlaşmır. Bu mərhələdə bədii təfəkkürün özünün strukturunda ciddi dəyişikliklər baş verir. Ədəbiyyat artıq gerçəkliyi əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş ideoloji və estetik qəliblər daxilində təqdim etməkdən daha çox, onun mürəkkəbliyini, çoxqatlılığını və ziddiyyətlərini açmağa istiqamətlənir. Bu proses insanın dünyaya münasibətindən başlayaraq zaman və məkan qavrayışına, yaddaşın funksiyasına, tarixi hadisələrin dərk edilməsinə, süjet və kompozisiyanın quruluşuna, nəhayət, janr və üslub sisteminə qədər geniş bir sahəni əhatə edir. Buna görə də müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrinin poetikasını yalnız tematik dəyişikliklər prizmasından deyil, bədii mətnin daxili təşkilində baş verən transformasiyalar kontekstində nəzərdən keçirmək zəruridir.

Bu baxımdan postmodern təfəkkürün Azərbaycan nəsrinə gətirdiyi əsas yeniliklərdən biri reallığın vahid və dəyişməz modelinin şübhə altına alınmasıdır. Keçmiş, tarix, yaddaş və həqiqət artıq yalnız obyektiv və sabit kateqoriyalar kimi deyil, müxtəlif baxış bucaqlarından yenidən mənalandırılaraq bilən hadisələr kimi təqdim olunur. Belə bir estetik yanaşma bədii zamanın və məkanın strukturuna da təsir göstərir. Mətn daxilində keçmişlə bu gün arasında sərhədlərin zəifləməsi, xatirənin hadisə ilə eyni səviyyədə işlənməsi, retrospektiv keçidlərin, paralel zaman qatlarının, yuxu və təxəyyül elementlərinin fəallaşması yeni nəsrin mühüm poetik xüsusiyyətlərinə çevrilir. Beləliklə, zaman artıq hadisələrin yalnız ardıcıl şəkildə sıralandığı xronoloji çərçivə olmaqdan çıxaraq insan şüurunun və yaddaşının fəaliyyəti ilə formalaşan mürəkkəb estetik kateqoriyaya çevrilir.

Eyni proses məkan anlayışında da özünü göstərir. Müstəqillik dövrü nəsrində məkan çox zaman hadisələrin baş verdiyi fiziki mühit funksiyasını aşaraq qəhrəmanın daxili dünyasının, onun yaddaşının, itkilərinin və kimlik axtarışlarının daşıyıcısına çevrilir. Ev, küçə, şəhər, kənd, doğma yurd, tərk edilmiş məkan və geri qayıdış məkanı kimi anlayışlar yalnız coğrafi koordinatları deyil, həm də insanın mənəvi vəziyyətini ifadə edir. Bu baxımdan məkanın yaddaşla birləşməsi müstəqillik dövrü nəsrində xüsusi poetik əhəmiyyət qazanır. İnsan müəyyən bir məkanı xatırlamaqla əslində öz keçmişini, itirdiyi münasibətləri, ailə yaddaşını və fərdi kimliyini də yenidən qurur. Deməli, zaman və məkanın transformasiyası yalnız kompozisiya məsələsi deyil, insanın özünü və dünyanı dərk etmə mexanizminin dəyişməsi ilə bağlıdır.

Bu kontekstdə yaddaş anlayışı müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrinin əsas ideya-estetik kateqoriyalarından biri kimi meydana çıxır. Sovet dövründə müəyyən ideoloji məhdudiyyətlər və dominant tarixi narrativlər içərisində sıxışdırılmış və ya birtərəfli təqdim edilmiş bir sıra tarixi və milli məsələlər müstəqillik mərhələsində yenidən bədii düşüncənin predmetinə çevrilir. Lakin yeni nəsrdə yaddaş yalnız keçmişin qorunması vasitəsi kimi çıxış etmir. O, həm də keçmişin indiki zamana müdaxiləsini təmin edən, insanın fərdi və milli kimliyini müəyyənləşdirən, tarixi təcrübəni mənəvi təcrübəyə çevirən aktiv mexanizmə çevrilir. Bu səbəbdən müstəqillik dövrü nəsrində xatirə, yuxu, nostalgiya, itki və geri qayıdış kimi motivlərin genişlənməsi təsadüfi deyil. Bu motivlər bir tərəfdən fərdin psixoloji dünyasını açır, digər tərəfdən isə kollektiv yaddaşın bədii strukturunu formalaşdırır.

Tarixi yaddaşın bu şəkildə aktuallaşması Azərbaycan nəsrində Qarabağ mövzusunun bədii ifadəsi ilə xüsusi şəkildə birləşir. Qarabağ müharibəsi, torpaq itkisi, məcburi köçkünlük, doğma məkanın tərk edilməsi, şəhidlik və müharibə travması müstəqillik dövrünün ictimai və mənəvi reallığını müəyyənləşdirən əsas hadisələrdən biri olmuşdur. Bu hadisələrin nəsrdə əks olunması ilkin mərhələdə daha çox müharibənin nəticələrinin, dağıntıların, itkilərin və insan talelərinin təsviri ilə səciyyələnsə də, zaman keçdikcə mövzunun bədii dərkə dərinləşmişdir. Qarabağ artıq yalnız

müharibənin baş verdiyi coğrafi məkan kimi deyil, milli yaddaşın, tarixi ədalət düşüncəsinin, itirilmiş və bərpa edilmiş yurd anlayışının simvolik ifadəsinə çevrilmişdir. Bu baxımdan Qarabağ nəsrinin inkişafı müstəqillik dövrü ədəbiyyatının milli yaddaş və tarixi şüur problemini necə mənimsədiyini göstərən mühüm göstəricilərdən biridir.

Xüsusilə 2020-ci il Vətən müharibəsindən sonra Qarabağ mövzusunun nəsrə yeni məzmun və emosional-estetik çalarlar qazanması diqqəti cəlb edir. Əgər əvvəlki mərhələdə əsas emosional dominant itki, ayrılıq, köçkünlük və qayıdış arzusu idisə, sonrakı mərhələdə azad edilmiş torpaqlar, qayıdış, yenidənqurma və postmüharibə insanının psixoloji vəziyyəti ön plana çıxmağa başlayır. Bununla yanaşı, müharibənin insan həyatında yaratdığı travmalar, şəhidlik fenomeni, qazilərin taleyi, müharibədən qayıdan insanın sosial və psixoloji adaptasiyası kimi problemlər də yeni bədii suallar doğurur. Beləliklə, Qarabağ mövzusunun inkişafı nəsrin yalnız milli-tarixi funksiyasını deyil, onun insan və cəmiyyət münasibətlərini araşdıran psixoloji-fəlsəfi imkanlarını da genişləndirir.

Digər tərəfdən, müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində zaman, yaddaş, tarix və müharibə təcrübəsinin bədii ifadəsi janr və üslub sistemində də ciddi dəyişikliklərə səbəb olur. Yeni məzmun öz növbəsində yeni forma axtarışlarını zəruri edir. Ənənəvi süjet quruluşunun parçalanması, müxtəlif zaman qatlarının bir mətnə qarşılaşdırılması, sənəd və bədii təxəyyülün birləşməsi, esseistik düşüncənin nəsr mətninə daxil olması, müəllif mövqeyinin dəyişməsi, janrlararası sərhədlərin elastikləşməsi bu prosesin əsas göstəricilərindəndir. Roman artıq yalnız genişhəcmli hadisələr sistemini əhatə edən janr kimi deyil, tarix, yaddaş, fəlsəfə, psixologiya və fərdi şüurun qarşılaşdığı mürəkkəb bədii məkan kimi çıxış edə bilər. Hekayə və povestdə isə hadisədən çox insanın daxili vəziyyətinə, psixoloji detala və mənəvi konfliktə üstünlük verilməsi müşahidə olunur.

Bu proses üslub baxımından da çoxsəslilik yaradır. Realist təsvirlə psixoloji təhlil, modernist təhkiyə ilə postmodern oyun, fəlsəfi düşüncə ilə ironik münasibət, sənədli faktla bədii təxəyyül eyni mətn daxilində qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərə bilər. Nəticədə müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində vahid poetik modelə tabe olan monolit sistemdən çox, müxtəlif estetik istiqamətlərin və fərdi yaradıcılıq strategiyalarının qarşılıqlı təsir göstərdiyi dinamik ədəbi məkana çevrilir. Bu çoxsəslilik yalnız forma müxtəlifliyi yaratmır, həm də Azərbaycan insanının dəyişən dünyaya münasibətinin müxtəlif aspektlərini bədii şəkildə ifadə etməyə imkan verir.

Beləliklə, müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrinin inkişafında postmodern təfəkkürün meydana çıxması ilə başlayan poetik dəyişikliklər zaman və məkanın yenidən qurulması, yaddaşın süjetyaradıcı və ideya funksiyasının güclənməsi, tarixi təcrübənin fərdi şüur müstəvisində yenidən dərk edilməsi, Qarabağ müharibəsi və postmüharibə reallığının bədii mənimsənilməsi, eləcə də janr və üslub sisteminin yenilənməsi ilə davam edir. Bu proseslərin hər biri ayrılıqda mühüm olsa da,

onları birləşdirən ümumi cəhət Azərbaycan nəsrində gerçəkliyin və insanın təsvirindən onların daha mürəkkəb, çoxqatlı və problemlı dərkinə keçiddir. Məhz bu səbəbdən müstəqillik dövrü nəsrində baş verən transformasiyaları yalnız “yeni mövzuların yaranması” kimi qiymətləndirmək kifayət deyil. Burada söhbət bədii düşüncənin özünün yenidən təşkilindən, zamanın, yaddaşın, tarixin, insanın və gerçəkliyin ədəbiyyatda yeni münasibətlər sistemi daxilində dərk edilməsindən gedir. Növbəti bölmələrdə xronotop və zamanın transformasiyası, Qarabağ müharibəsi və postmüharibə insanının bədii obrazı, eləcə də janr və üslub dəyişiklikləri məhz bu ümumi estetik prosesin ayrı-ayrı istiqamətləri kimi təhlil ediləcək.

TƏDQİQAT.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrinin ideya-bədii inkişafını müəyyən edən mühüm proseslərdən biri janr və üslub sistemində baş verən dəyişikliklərdir. Ədəbi prosesin əvvəlki mərhələlərində də janrlar arasında qarşılıqlı əlaqə və poetik yeniləşmə müşahidə edilsə də, müstəqillik şəraitində bu proses daha intensiv xarakter almışdır. Bunun başlıca səbəblərindən biri yazıçının estetik seçim imkanlarının genişlənməsi, dünya ədəbiyyatı ilə əlaqələrin güclənməsi və bədii mətnin ideoloji çərçivələrdən daha çox azad olmasıdır.

Müasir Azərbaycan nəsrinin inkişafını araşdıran Lala Həsənova müstəqillik dövrü romanını müxtəlif nəsilərin yaradıcılıq təcrübəsi və fərqli estetik istiqamətlər kontekstində nəzərdən keçirir. Tədqiqatçı 2000-ci illər Azərbaycan romanını 1960-cı illərdən başlayan ədəbi yeniləşmə prosesinin davamı kimi təqdim edir (Həsənova, 2023). Bu yanaşma göstərir ki, müstəqillik dövrünün janr axtarışları əvvəlki ədəbi təcrübədən təcrid olunmuş deyil, onun üzərində formalaşan yeni mərhələdir. Roman janrının struktur dəyişiklikləri. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində roman janrı aparıcı mövqeyini qorumaqla yanaşı, daxili struktur baxımından ciddi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Ənənəvi roman modelində hadisələrin ardıcıl inkişafı, geniş sosial fon və xarakterlərin zaman daxilində formalaşması əsas xüsusiyyətlərdən idisə, yeni romanda bu struktur daha mürəkkəb xarakter alır.

Müasir romanın süjeti çox zaman bir xətt üzrə inkişaf etmir. Paralel süjetlər, müxtəlif zaman qatları, sənəd və bədii təxəyyülün birləşməsi, mifoloji material, tarixi fakt, yuxu, xatirə və daxili monoloq eyni mətn daxilində birləşə bilər. Bu, romanın yalnız hadisə nəql edən janr deyil, müxtəlif diskursları öz daxilində birləşdirən sintetik struktur kimi inkişaf etdiyini göstərir.

Kamal Abdullanın “Yarımçıq əlyazma” romanı bu baxımdan xarakterik nümunədir. Əsərin strukturunda tarixi mətn, folklor, mif, müasir müəllif düşüncəsi və postmodern oyun prinsipi birləşdirilir. Romanın 2004-cü ildə ilk dəfə nəşr olunması və sonrakı nəşrlərdə geniş oxucu və

tədqiqatçı marağı doğrması onun müstəqillik dövrü romanının mühüm nümunələrindən birinə çevrildiyini göstərir (Kamal Abdulla, 2012).

Romanın janr imkanlarının genişlənməsi həm də onun epistemoloji funksiyasını artırmışdır. Müasir roman yalnız “hadisə nə oldu?” sualını cavablandırmır; “həqiqəti necə bilirik?”, “keçmiş necə xatırlayırıq?”, “insan öz kimliyini necə qurur?” kimi sualları da bədii tədqiqat predmetinə çevirir.

Povest və hekayədə psixoloji dərinləşmə. Müstəqillik dövründə povest və hekayə janrları da yeni poetik imkanlar qazanmışdır. Xüsusilə psixoloji nəsrin inkişafı kiçik həcmli janrların daxili monoloq, assosiasiya, simvol, fraqment və şüur axını kimi üsullardan daha intensiv istifadə etməsinə şərait yaratmışdır. Əvvəlki bölmələrdə qeyd etdiyimiz kimi, müstəqillik dövrü nəsrində insanın daxili dünyasının təsviri ön plana çıxmışdır. Bu proses hekayə janrında xüsusilə effektivdir. Hekayənin məhdud həcmi yazıçıdan hadisələrin sayını azaltmağı, lakin bir psixoloji vəziyyəti daha dərin şəkildə işləməyi tələb edir.

Afaq Məsudun yaradıcılığı bu istiqamətdə xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Onun nəsrində hadisənin xarici dinamikasından daha çox insanın daxili vəziyyəti, qorxu, tənhalıq, yaddaş və şüuraltı proseslər diqqət mərkəzinə gətirilir. Bu səbəbdən Afaq Məsudun hekayə və povestləri müstəqillik dövrü psixoloji nəsrinin mühüm nümunələri kimi qiymətləndirilə bilər.

Belə nəsrə hadisə bəzən minimuma endirilir, lakin bir baxış, bir xatirə, bir yuxu və ya bir daxili monoloq böyük semantik yük daşıyır. Bu isə hekayə janrının poetikasında hadisədən psixoloji vəziyyətə doğru keçidi göstərir.

Esse və sənədli-bədii nəsrin imkanlarının genişlənməsi. Müstəqillik dövründə nəsr və publisistika arasındakı sərhədlərin müəyyən dərəcədə elastikləşməsi də diqqəti cəlb edir. Esse, xatirə, gündəlik, məktub, sənəd və publisistik elementlərin bədii mətnə daxil edilməsi geniş yayılmışdır. Bu proses ilk növbədə bədii mətnin realılıqla əlaqəsini dəyişdirir. Sənəd artıq yalnız hadisənin doğruluğunu təsdiq edən vasitə deyil; o, bədii interpretasiyanın bir hissəsinə çevrilir. Yazıçı sənəddən istifadə etməklə tarixi realılıqla bədii təxəyyül arasında yeni münasibət yaradır.

Sənədli-bədii nəsrin inkişafı xüsusilə tarixi və müharibə mövzularında əhəmiyyətlidir. Tarixi fakt, şəxsi xatirə və bədii təxəyyülün birləşməsi fərdi təcrübəni daha geniş milli yaddaş kontekstinə daxil edir. Bu baxımdan Qarabağ mövzusunda yaranan nəsr əsərləri xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Şərifovanın tədqiqatında Qarabağ mövzusunun müxtəlif janrlarda — roman, povest, hekayə və digər nəsr formalarında işlənməsi sistemli şəkildə araşdırılır (Şərifova, 2022). Deməli, Qarabağ mövzusu yalnız tematik genişlənməyə deyil, janr axtarışlarının da intensivləşməsinə səbəb olmuşdur.

Janrlararası sintez. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində janr sərhədlərinin zəifləməsi mühüm estetik tendensiyaya çevrilmişdir. Romanın daxilində esse, publisistika, tarix, fəlsəfə və folklor elementlərinin; hekayədə poetik və dramatik üsulların; sənədli mətnə bədii təxəyyülün birləşməsi janrlararası sintez prosesini gücləndirmişdir. Bu xüsusiyyət postmodern poetikanın təsiri ilə daha da intensivləşmişdir. Postmodern mətn müxtəlif janrların sərhədlərini qəti şəkildə qorumaqdansa, onların arasında keçidlər yaratmağa meyllidir. Nəticədə “təmiz janr” anlayışı müəyyən qədər zəifləyir. Janrlararası sintez müasir nəsrin ifadə imkanlarını genişləndirir. Məsələn, tarixi hadisənin yalnız roman formasında deyil, sənəd, xatirə və esse elementləri ilə təqdim olunması həmin hadisənin həm faktoloji, həm də psixoloji tərəflərinin göstərilməsinə imkan yaradır.

Üslub çoxsəsliliyi. Janr transformasiyası ilə yanaşı, müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində üslub çoxsəsliliyi də güclənmişdir. Realist, modernist, postmodern, ekzistensial, magik-realistik və sürrealist poetik elementlər müxtəlif müəlliflərin yaradıcılığında fərqli nisbətlərdə meydana çıxır. Azərbaycan nəsrinin müasir inkişaf istiqamətlərini araşdıran tədqiqatlarda neorealizm, ekzistensializm, magik realizm, sürrealizm və postmodernizmin müxtəlif yazıçıların yaradıcılığında müşahidə olunması göstərilir. Bu müxtəliflik müstəqillik dövrü nəsrinin vahid poetik modelə sığmadığını nümayiş etdirir. Burada mühüm məsələ müxtəlif üslubların bir-birini tamamilə inkar etməməsidir. Eyni müəllifin müxtəlif əsərlərində realist müşahidə ilə psixoloji təhlil, mifoloji elementlə postmodern oyun, sosial problem ilə ekzistensial sual yanaşı mövcud ola bilər. Bu xüsusiyyət müasir nəsrin estetik çevikliyini artırır. Yazıçı müəyyən ideyanı ifadə etmək üçün əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş bir üsluba bağlı qalmır; mövzunun və bədii məqsədin tələbinə uyğun olaraq müxtəlif poetik vasitələrdən istifadə edir.

Realizm və yeni reallıq. Müstəqillik dövrü nəsrinin mühüm istiqamətlərindən biri realizmin yeni tarixi şəraitdə yenidən mənalandırılmasıdır. Realizm öz əhəmiyyətini itirməmiş, lakin onun predmet və ifadə imkanları dəyişmişdir. Yeni realist nəsrdə sosial reallığın yalnız xarici görünüşünün təsviri deyil, onun insan psixologiyasında yaratdığı nəticələr əsas məsələdir. Sosial dəyişiklik, yoxsulluq, varlılaşma, sosial təbəqələşmə, ailə problemləri, şəhərləşmə və mənəvi böhran realist nəsrin yeni mövzularına çevrilmişdir. Beləliklə, müasir realizm sadəcə “həyatı olduğu kimi göstərmək” prinsipinə sığmır. O, insanın reallığı necə yaşadığını və necə dərk etdiyini də göstərməyə çalışır. Bu isə realizmi psixoloji və fəlsəfi istiqamətlərlə yaxınlaşdırır.

Modernist poetikanın davamlılığı. Müstəqillik dövrü nəsrində modernist poetikanın təsiri də davam etmişdir. İnsan şüurunun mürəkkəbliyi, zamanın subyektiv qavranılması, tənhalıq, absurdluq, mənəvi böhran və ekzistensial seçim kimi problemlər bir sıra əsərlərdə əsas mövqedə qalır. Bu baxımdan Afaq Məsud yaradıcılığı xüsusilə diqqətəlayiqdir. Onun nəsrində insanın daxili aləmi xarici hadisələrdən daha mühüm bədii predmetə çevrilir. Şüur və şüuraltı, reallıq və yuxu, həqiqət və illüziya arasındakı sərhədlərin qeyri-müəyyənləşməsi modernist və sürrealist poetikanın imkanlarından istifadəni göstərir. Modernist poetikanın müstəqillik dövründə davam etməsi onu göstərir ki, milli ədəbiyyatın inkişafında 1990-cı illər tam estetik başlanğıc nöqtəsi deyil. Əksinə, əvvəlki onilliklərdə formalaşan bədii axtarışlar yeni siyasi və mədəni şəraitdə başqa istiqamətlərdə inkişaf etmişdir.

Postmodern romanın janr sisteminə təsiri. Postmodern roman janr transformasiyasının ən görünən formalarından biridir. Kamal Abdullanın “Yarımçıq əlyazma”sı bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Əsərdə tarixi romanın, detektiv elementlərin, mifoloji mətnin, əlyazma estetikasının və postmodern ironiyanın birləşməsi roman janrının hibrid xarakterini gücləndirir.

Xəyalə Əliyevanın “Kamal Abdullanın ‘Yarımçıq əlyazma’ postmodern romanında mistifikasiya” məqaləsində romanın mistifikasiya prinsipləri ilə qurulması və “Dədə Qorqud” materialının yeni poetik kontekstdə işlənməsi araşdırılır (Əliyeva, 2016).

Burada mistifikasiya yalnız oxucunu aldatmaq üçün istifadə olunan üsul deyil. O, həqiqətlə uydurma arasındakı sərhədi problemə çevirmək üçün tətbiq edilir. Oxucu mətndəki faktın həqiqiliyini yoxlamağa başladığıda artıq əsərin əsas fəlsəfi probleminə — həqiqətin necə yaradıldığı məsələsinə daxil olur.

Dil və üslubun fərdiləşməsi. Müstəqillik dövrü nəsrində müəllif dilinin fərdiləşməsi də mühüm proseslərdən biridir. Ədəbi dil əvvəlki normativ və standart modellərdən müəyyən qədər uzaqlaşaraq danışq dili, dialekt sözləri, arxaizmlər, alınmalar, yeni terminlər və fərdi üslub elementləri ilə zənginləşmişdir. Bu proses yalnız dilin leksik tərkibində deyil, sintaksisdə və narrativ ritmdə də müşahidə olunur. Qısa və fraqmentar cümlələr, daxili monoloq, assosiativ keçidlər, təkrarlar, poetik nəsr və qeyri-standart kompozisiya müəllifin fərdi üslubunun əsas göstəricilərinə çevrilir. Beləliklə, dil artıq yalnız hadisəni nəql edən vasitə deyil, obrazın psixoloji vəziyyətini yaradan əsas poetik komponentlərdən biri kimi çıxış edir. Xüsusilə psixoloji və postmodern nəsrə dilin özünün bədii obyektə çevrilməsi diqqəti cəlb edir.

Janr transformasiyasının ideya-bədii nəticəsi. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində janr və üslub transformasiyası nəticəsində bədii mətnin ifadə imkanları əhəmiyyətli dərəcədə genişlənmişdir. Roman daha çoxqatlı və polifonik struktur qazanmış, hekayə və povestdə psixoloji təhlil dərinləşmiş,

esse və sənədli-bədii nəsrin imkanları genişlənmiş, müxtəlif janrlar arasında qarşılıqlı keçidlər artmışdır. Bu dəyişikliklərin arxasında yalnız estetik yenilik axtarışı dayanmır. Janrın dəyişməsi reallığın dəyişməsinə verilən bədii cavabdır. Mürəkkəb və parçalanmış sosial reallığı ənənəvi süjet modeli ilə tam ifadə etmək çətinləşdikcə, yazıçı yeni struktur formalarına müraciət edir. Beləliklə, müstəqillik dövrü nəsrinin janr transformasiyası onun ümumi ideya-estetik inkişafının ayrılmaz hissəsidir. Janrların sərhədlərinin elastikləşməsi, üslubların qarşılıqlı əlaqəsi, psixoloji və fəlsəfi nəsrin güclənməsi, postmodern və modernist üsulların realist təsvirlə birləşməsi Azərbaycan nəsrini daha mürəkkəb və çoxqatlı bədii sistemə çevirmişdir. Bu prosesin ən mühüm nəticəsi isə bədii mətnin reallığı sadəcə əks etdirən vasitədən reallığı yenidən düşünən estetik modelə çevrilməsidir. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrinin janr və üslub axtarışları məhz bu ümumi istiqamətdə — həyatın yeni mürəkkəbliyinə adekvat bədii forma tapmaq istiqamətində inkişaf etmişdir.

NƏTİCƏ

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrinin ideya-bədii inkişafının araşdırılması göstərir ki, 1991-ci ildən sonrakı ədəbi proses yalnız mövzu və problematika baxımından deyil, bədii düşüncənin strukturunda baş verən fundamental dəyişikliklərlə səciyyələnir. Müstəqillik nəsrini bir tərəfdən əvvəlki onilliklərin ədəbi-estetik təcrübəsini davam etdirmiş, digər tərəfdən isə milli ədəbiyyatın qarşısında yeni tarixi, sosial, psixoloji və fəlsəfi problemlər meydana çıxarmışdır. Buna görə də müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrini yalnız “yeni mövzuların ədəbiyyatı” kimi xarakterizə etmək onun mahiyyətini məhdudlaşdırır. Bu nəsrin əsas xüsusiyyəti dünyanı və insanı təsvir etmə üsulunun dəyişməsidir.

Araşdırma nəticəsində müəyyənləşir ki, müstəqillik dövrü nəsrində sovet ideoloji modelinin monoloji düşüncə sistemi tədricən zəifləyərək yerini daha çoxsəsli, ziddiyyətli və interpretasiyaya açıq bədii düşüncəyə vermişdir. Ədəbiyyat əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş ideoloji nəticəni təsdiq edən vasitə olmaqdan çıxaraq müxtəlif həqiqətlərin qarşılaşdığı estetik məkana çevrilmişdir. Bu dəyişiklik müəllif mövqeyinin, obraz sisteminin, süjetin və oxucu ilə münasibətin yenidən qurulmasına səbəb olmuşdur.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrinin əsas ideya istiqamətlərindən biri milli yaddaşın yenidən qurulmasıdır. Tarix artıq keçmiş hadisələrin ardıcılığı kimi deyil, müasir insanın kimliyini müəyyənləşdirən canlı mənəvi təcrübə kimi təqdim olunur. Milli tarix, Qarabağ hadisələri, deportasiya və köç, dövlətçilik düşüncəsi, tarixi şəxsiyyətlər və folklor yaddaşı yeni bədii interpretasiyalar qazanır. Beləliklə, nəsr tarixi yaddaşın sadəcə qoruyucusu deyil, həm də onun yenidən mənalandırılması prosesinin iştirakçısına çevrilir.

Bu prosesdə fərdi yaddaşa kollektiv yaddaşın qarşılıqlı əlaqəsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Böyük tarixi hadisələr fərdi insan taleyinə daxil olduqda abstrakt tarix konkret emosional təcrübəyə çevrilir. İnsan öz keçmişini, ailəsini, doğma məkanını və şəxsi itkilərini xatırlamaqla milli tarixin fərdi daşıyıcısına çevrilir. Bu baxımdan müstəqillik dövrü nəsrində yaddaş yalnız retrospektiv mexanizm deyil, şəxsiyyətin formalaşmasının əsas komponentlərindən biridir.

Müstəqillik dövrü nəsrində insan konsepsiyası da ciddi şəkildə dəyişmişdir. Ənənəvi sosial tipin yerini ziddiyyətli, psixoloji baxımdan mürəkkəb və seçim qarşısında qalan fərd tutur. Müasir nəsrin qəhrəmanı əvvəlcədən müəyyən edilmiş “müsbət” və ya “mənfi” xüsusiyyətlər sistemi ilə məhdudlaşmır. O, tərəddüd edir, səhv edir, öz keçmişi ilə mübahisəyə girir, sosial mühitə uyğunlaşmağa çalışır və bəzən özünün daxili ziddiyyətlərini belə tam dərk etmir.

Bu dəyişiklik xüsusilə psixoloji nəsrin inkişafında özünü göstərir. İnsan şüuru, şüuraltı, yuxu, yaddaş, qorxu, tənhalıq, yadlaşma və daxili monoloq bədii təsvirin mühüm predmetlərinə çevrilir. Afaq Məsud kimi yazıçıların yaradıcılığında xarici hadisənin yerini daxili proses tutur. Nəticədə nəsrin bədii məkanı insanın psixoloji dünyasına doğru genişlənir. Bu isə müstəqillik dövrü nəsrinin fəlsəfi və ekzistensial imkanlarını artırır.

Sosial reallığın dəyişməsi də nəsrin ideya strukturuna ciddi təsir göstərmişdir. Keçid dövrünün sosial təbəqələşməsi, maddi münasibətlərin güclənməsi, şəhərləşmə, ailə münasibətlərinin transformasiyası, nəsillərarası fərqlər və mənəvi dəyərlər böhranı yeni nəsrin əsas problemləri sırasında yer almışdır. Lakin yazıçı bu hadisələri sadəcə sosial reportaj səviyyəsində təqdim etməmiş, onların insanın mənəvi dünyasında yaratdığı nəticələri araşdırmışdır.

Bu baxımdan müstəqillik dövrü nəsrində sosial problem ilə psixoloji problem bir-birindən ayrılmazdır. Xarici sosial dəyişiklik daxili böhrana, daxili böhran isə fərdin dünyaya münasibətinin dəyişməsinə gətirib çıxarır. İnsan özünü yeni sosial münasibətlər daxilində yenidən müəyyənləşdirməli olur. Beləliklə, sosial reallığın təsviri tədricən fəlsəfi və psixoloji ümumiləşdirməyə çevrilir.

ƏDƏBİYYATLAR

1. Əlişanoğlu, T. “Qarabağ mövzusunda müharibə romanları” // *Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı*. 2 cildə. II cild. Bakı: Elm və təhsil, 2016, s. 154–174.
2. Həsənova, L. “Müasir Azərbaycan nəsrində inkişaf meyilləri və perspektivlər (2000-ci illərin romanları əsasında)” // *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 2023, c. 4, № 2, s. 82–95.

3. Şərifova, S. Ş. *Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzusunun əks etdirən əsərlərin janr xüsusiyyəti, problematikası, obrazları və bədii dili*. Bakı: Elm və təhsil, 2022, 444 s.
4. Həbibbəyli, İ. Ə. “Ədəbiyyatda Qarabağ mövzusunun elmi-nəzəri dərki” // Şərifova, S. Ş. *Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzusunun əks etdirən əsərlərin janr xüsusiyyəti, problematikası, obrazları və bədii dili*. Bakı: Elm və təhsil, 2022, s. 8–24.
5. Abdulla, K. *Yarımçıq əlyazma*. Bakı: Mütərcim, 2012.
6. Əliyeva, X. “Kamal Abdullanın ‘Yarımçıq əlyazma’ postmodern romanında mistifikasiya” // *Poetika.izm*. 2016, № 2.
7. Bakhtin, M. M. “Forms of Time and of the Chronotope in the Novel” // *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: University of Texas Press, 1981.
8. Anar. *Əsərlər. I cild: Hekayələr, povestlər*. Bakı: Nurlan, 2003, 578 s.

ABSTRACT

GENRE SPECIFICITY OF AZERBAIJANI PROSE IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Ali Hashimov

Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan

The article analyzes the genre and stylistic features of Azerbaijani prose in the period of independence, its ideological and aesthetic development, and the transformations occurring in literary thought. The study examines the influence of postmodern thinking on prose, the transformation of literary time and space, the artistic representation of individual and national memory, and the reflection of the Karabakh War and post-war realities in literature. Particular attention is paid to the development of the novel, novella, short story, and documentary-fictional prose, as well as intergenre synthesis, stylistic polyphony, and the deepening of psychological analysis. Based on Kamal Abdulla's novel *The Incomplete Manuscript* and the literary works of Afaq Masud, the study explores manifestations of postmodern and modernist poetics in contemporary Azerbaijani prose. The findings demonstrate that, during the period of independence, Azerbaijani prose has moved beyond traditional literary models and evolved into a dynamic literary system that expresses the inner world of individuals, historical experience, national identity, and changing social realities through more complex, multilayered, and diverse aesthetic approaches.

Keywords: Azerbaijani prose, period of independence, genre transformation, postmodernism, national memory, Karabakh theme

